T. MALIK ROMANLARIDA INSON PSIXOLOGIYASI TAHLILI

Abdug'aniyeva Muxayyo
TerDPI O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi
4-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston xalq yozuvchisi Tohir Malik romanlarida inson psixologiyasining badiiy talqini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Adibning "Shaytanat", "So'nggi o'q", "Murdalar gapirmaydilar", "Odam ovi", "Alvido, bolalik" kabi asarlarida shaxs ruhiyati, jinoyat va vijdon, qo'rquv va ayb, ma'naviy tanazzul, ichki iztirob, iymon, odamiylik va jamiyat oldidagi mas'uliyat masalalari ochib beriladi. Maqolada Tohir Malikning psixologik tahlil mahorati, detektiv voqeabandlik orqali inson qalbidagi murakkab ziddiyatlarni yoritish usuli, qahramonlarning ichki kechinmalari va axloqiy tanlovlari tadqiq etiladi. Yozuvchi asarlarida inson psixologiyasi shunchaki ruhiy holat emas, balki jamiyatdagi ma'naviy muammolarni anglashga xizmat qiluvchi muhim badiiy-estetik vosita sifatida namoyon bo'lishi asoslanadi.

Kalit so'zlar: Tohir Malik, roman, inson psixologiyasi, "Shaytanat", vijdon, jinoyat, qo'rquv, ruhiy tahlil, ma'naviy tanazzul, iymon, odamiylik, axloqiy tanlov.

Аннотация. В данной статье научно-теоретически анализируется художественная интерпретация психологии человека в романах народного писателя Узбекистана Тохира Малика. На материале произведений "Шайтанат", "Последняя пуля", "Мёртвые не говорят", "Охота на человека", "Прощай, детство" раскрываются вопросы внутреннего мира личности, преступления и совести, страха и вины, нравственного упадка, душевного страдания, веры, человечности и ответственности перед обществом. В статье исследуется мастерство писателя в психологическом анализе, его способ

раскрытия сложных противоречий человеческой души через детективную сюжетность, внутренние переживания и нравственный выбор героев. Обосновывается, что в произведениях Тохира Малика психология человека выступает не просто как душевное состояние, а как важное художественно-эстетическое средство осмысления духовных проблем общества.

Ключевые слова: Тохир Малик, роман, психология человека, "Шайтанат", совесть, преступление, страх, психологический анализ, нравственный упадок, вера, человечность, нравственный выбор.

Abstract. This article provides a scientific and theoretical analysis of the artistic interpretation of human psychology in the novels of Tohir Malik, the People's Writer of Uzbekistan. Based on such works as "Shaytanat", "So'nggi o'q", "Murdalar gapirmaydilar", "Odam ovi", and "Alvido, bolalik", the article examines the inner world of the individual, crime and conscience, fear and guilt, moral decline, psychological suffering, faith, humanity, and responsibility before society. It explores Malik's skill in psychological analysis, his method of revealing complex contradictions of the human soul through detective plot structures, and the inner experiences and moral choices of his characters. The article argues that in Tohir Malik's works human psychology appears not merely as an emotional state, but as an important artistic and aesthetic means of understanding the spiritual problems of society.

Keywords: Tohir Malik, novel, human psychology, "Shaytanat", conscience, crime, fear, psychological analysis, moral decline, faith, humanity, moral choice.

O'zbek nasrida Tohir Malik ijodi jinoyat olami, inson ruhiyati, axloqiy tanlov, vijdon, iymon va ma'naviy inqiroz masalalarini o'ziga xos badiiy uslubda yoritgani bilan ajralib turadi. Tohir Malik 1946–2019-yillarda yashab ijod qilgan,

O‘zbekiston xalq yozuvchisi sifatida tanilgan adibdir. Uning adabiy merosi nafaqat detektiv voqeabandlik, balki inson qalbidagi yashirin ziddiyatlarni ochishga qaratilgan psixologik tahlil bilan ham ahamiyatlidir. Tohir Malikning eng mashhur asarlaridan biri “Shaytanat” romani bo‘lib, manbalarda uning 1-kitobi 1992-yilda, 2-kitobi 1995-yilda, 3-kitobi 1997-yilda, 4-kitobi esa 2000-yilda chiqqani qayd etiladi. Bu asar adib ijodidagi yirik badiiy hodisalardan biri bo‘lib, unda jinoyat olami tasviri orqali inson ruhiyatidagi qo‘rquv, hokimiyatga intilish, ayb, vijdon azobi, mehrsizlik va ma’naviy yemirilish jarayonlari yoritiladi. Tohir Malik romanlarida inson psixologiyasi tashqi voqealar orqali emas, balki voqealarning qahramon qalbida qoldirgan izlari orqali ochiladi. Yozuvchi jinoyat, qasos, xiyonat, qo‘rquv, boylikka hirs, mansabparastlik kabi hodisalarni tasvirlar ekan, ularning ortida turgan ruhiy sabablarni ham ko‘rsatishga intiladi. Shu bois Tohir Malik asarlarida detektivlik faqat syujetni qiziqarli qilish vositasi emas, balki inson qalbini tekshirish, uning ichki zulmatini ochish usulidir.“Shaytanat” romanida Asadbek obrazi inson psixologiyasining eng murakkab qirralarini namoyon etuvchi markaziy obrazlardan biridir. U tashqi tomondan kuchli, qat’iyatli, qo‘rqmas va hokimiyatga ega shaxs sifatida ko‘rinsa-da, ichki tomondan doimiy xavotir, shubha, qo‘rquv va ruhiy yolg‘izlik ichida yashaydi. Jinoyat olamidagi kuch va hukmronlik unga chinakam xotirjamlik bermaydi. Aksincha, u qanchalik kuchaysa, ichki qo‘rquvi ham shunchalik ortib boradi.

Asadbek psixologiyasining asosiy ziddiyati shundaki, u tashqi dunyoni boshqarishga urinadi, ammo o‘z ichki dunyosini boshqara olmaydi. Uning qalbida shafqatsizlik bilan mehrga ehtiyoj, kuch bilan qo‘rquv, hukmronlik bilan yolg‘izlik, gunoh bilan vijdon o‘rtasidagi kurash davom etadi. Yozuvchi shu orqali jinoyat yo‘liga kirgan insonning ruhiy halokatini bosqichma-bosqich ko‘rsatadi.

Tohir Malik "Shaytanat"da jinoyatchi obrazini biryoqlama yovuz shaxs sifatida emas, balki muayyan ijtimoiy muhit, tarbiya, sharoit va axloqiy tanlovlar natijasida shakllangan murakkab inson sifatida tasvirlaydi. Bu holat adibning psixologik tahlildagi yutug'idir. Chunki u jinoyatni faqat tashqi harakat sifatida emas, balki inson qalbidagi ma'naviy buzilish jarayoni sifatida tahlil qiladi. Zamonaviy maqolalarda ham "Shaytanat"da jinoyat olami orqali ma'naviy inqiroz, odamiylik, vijdon va adolat masalalari ko'tarilishi ta'kidlanadi. Romanda qo'rquv psixologiyasi alohida o'rin egallaydi. Qahramonlar goh dushmandan, goh xiyonatdan, goh o'tmishdagi gunohlardan, goh kelajakdagi jazodan qo'rqadilar. Bu qo'rquv ularni yanada shafqatsiz, gumonsiraydigan va yolg'iz qilib qo'yadi. Tohir Malik jinoyat olamida yashovchi insonlar tashqi jihatdan qudratli ko'rinsalar-da, aslida ruhiy jihatdan beqaror va xavotir ichida yashashlarini ko'rsatadi. "Shaytanat" romanida vijdon muammosi inson psixologiyasini ochuvchi eng muhim mezonlardan biridir. Vijdon azobi qahramonlarning ichki dunyosida yashirin tarzda kechadi. Ba'zi obrazlar o'z gunohlarini oqlashga urinadi, ba'zilari esa ularni unutishga harakat qiladi. Ammo yozuvchi ko'rsatadiki, inson o'z qilmishidan qochishi mumkin, lekin vijdonidan qocholmaydi. Shu jihatdan Tohir Malik romanlarida vijdon inson ruhiyatining eng kuchli ichki hakami sifatida talqin qilinadi.

Adib asarlarida inson psixologiyasini ochishda ichki monolog, xotira, kechinma, tush, iztirob, shubha va ruhiy muhokama kabi vositalar muhim ahamiyatga ega. Qahramonlar ko'pincha o'z-o'zi bilan ichki bahsga kirishadi. Ular qilgan ishlarini oqlamoqchi bo'ladi, ammo qalbining chuqur qatlamida aybni his qiladi. Ana shu ichki bo'linish Tohir Malik qahramonlarining psixologik murakkabligini ta'minlaydi [8]. "Tohir Malikning "Shaytanat" romani

qahramonlari tahlili va asarning jamiyatga ta'siri" nomli ilmiy maqola tavsifida ham asardagi asosiy qahramonlar va ular atrofida ro'y beradigan voqealar badiiy hamda ijtimoiy jihatdan tahlil qilinishi qayd etiladi. Bu esa "Shaytanat"ning faqat jinoyat voqealari haqidagi roman emas, balki jamiyat, inson va axloqiy muhit munosabatlarini yorituvchi murakkab nasriy asar ekanini ko'rsatadi.

Tohir Malik romanlarida jamiyat va shaxs munosabati ham psixologik tahlilning asosiy yo'nalishlaridan biridir. Yozuvchi insonning yovuzlik sari ketishini faqat uning shaxsiy nuqsoni bilan izohlamaydi. U bunga muhit, tarbiya, befarqlik, ijtimoiy adolatsizlik, noqonuniylik, boylikka hirs va ma'naviy bo'shliq ham sabab bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi. Demak, adib inson psixologiyasini jamiyatdagi ma'naviy muammolardan ajratib tasvirlamaydi. "Alvido, bolalik" asarida esa inson psixologiyasi bolalik, tarbiya, muhit va jinoyatga boshlovchi ilk ruhiy buzilishlar bilan bog'liq holda talqin qilinadi. Asarda bolalikning yo'qolishi, mehrsizlik, e'tiborsizlik, noto'g'ri muhit ta'siri va yosh qalbning izdan chiqishi masalalari ko'tariladi. Bu asarda yozuvchi jinoyatning ildizi ko'pincha kattalar dunyosidagi beparvolik, tarbiyasizlik va ma'naviy bo'shliqda ekanini ko'rsatadi. "Alvido, bolalik" nomining o'zi ham chuqur psixologik ma'noga ega. Bolalik — beg'uborlik, ishonch, poklik va orzu davri. "Alvido" esa ana shu poklikdan ayrilish, hayotning shafqatsiz tomonlariga yuzma-yuz kelish, ruhiy sinish va ma'naviy yo'qotish belgisi sifatida talqin qilinadi. Shu jihatdan asar nomi qahramonlar ruhiy olamidagi asosiy fojiani ifodalaydi. "So'nggi o'q" asarida inson psixologiyasi xavf, jinoyat, qasos, mas'uliyat va yakuniy qaror bilan bog'liq holda ochiladi. "So'nggi o'q" obrazining o'zi ramziy ma'noga ega: u oxirgi imkoniyat, oxirgi hukm, oxirgi qadam yoki insonning o'z taqdirini hal qiluvchi lahzasini anglatishi mumkin. Bunday vaziyatlarda qahramonning ruhiy holati keskinlashadi, uning ichki

qo'rquvi, maqsadi va asl qiyofasi yuzaga chiqadi. "Murdalar gapirmaydilar" asarida esa psixologik tahlil sir, jinoyat, sukut va haqiqat masalalari bilan bog'lanadi. Asar nomidagi "murdalar" va "gapirmaydilar" so'zlari tashqi ma'noda o'liklarning so'zlamasligini bildirsa, ramziy jihatdan jamiyatdagi yashirilgan haqiqatlar, aytilmagan gunohlar va sukutga majbur qilingan vijdonlarni anglatadi. Tohir Malik bunday nomlar orqali o'quvchini voqeaning tashqi siridan ko'ra ichki ma'naviy sirini anglashga yo'naltiradi.[1]

Adib asarlarida ayb va jazo psixologiyasi ham muhim o'rin tutadi. Qahramonlar ko'pincha huquqiy jazodan oldin ruhiy jazo oladilar. Qo'rquv, shubha, iztirob, uyqusizlik, yolg'izlik, yaqinlarga ishonmaslik, o'zini oqlashga urinish — bularning barchasi ichki jazodir. Tohir Malik badiiy talqinida gunoh qilgan inson eng avvalo o'z qalbida jazolanadi.

Tohir Malik romanlarida inson psixologiyasining yana bir muhim qirrasi — niqob va asl qiyofa muammosidir. Qahramonlar ko'pincha jamiyat oldida bir xil, ichki dunyosida esa butunlay boshqa xil bo'ladi. Kimdir o'zini kuchli ko'rsatadi, aslida qo'rqadi; kimdir halol ko'rinadi, aslida manfaatparast; kimdir befarq ko'rinadi, aslida iztirob chekadi. Yozuvchi ana shu tashqi niqob va ichki haqiqat o'rtasidagi ziddiyatni ochishga katta e'tibor beradi. Adib asarlarida dialoglar ham psixologik tahlil vositasi sifatida xizmat qiladi. Qahramonlarning qisqa, keskin, kinoyali yoki yashirin ma'noli gaplari ularning ruhiy holatini ochadi. Jinoyat olami vakillarining nutqida qo'pollik, buyruq, tahdid va shubha ko'p uchrasa, ma'naviy iztirobdagi obrazlar nutqida ikkilanish, sukut va ichki bezovtalik seziladi. Shu tariqa Tohir Malik dialog orqali ham qahramon psixologiyasini ko'rsatadi.

[1] "Murdalar gapirmaydilar" nomi sir, sukut, yashirilgan haqiqat va vijdon muammolarini ramziy ifodalaydi.

Badiiy detal Tohir Malik romanlarida ruhiy holatni ochuvchi muhim vositadir. Bir qarash, jimlik, qo'l harakati, eshikning yopilishi, qorong'i xona, telefon qo'ng'irog'i, yolg'iz qolgan qahramon yoki kutilmagan xabar — bularning barchasi voqea rivojigina emas, balki qahramon qalbidagi keskinlikni ifodalovchi belgilar sifatida ishlatiladi. Ayniqsa, jinoyat va sir bilan bog'liq asarlarda badiiy detal psixologik taranglikni kuchaytiradi.[2] Tohir Malik ijodida odamiylik va iymon tushunchalari inson psixologiyasining markaziy mezoni sifatida ko'rinadi. Yozuvchi qahramonlarini baholashda ularning kuchi, boyligi, mavqei yoki aqli emas, balki vijdoni, rahmi, iymoni va odamiylik qiyofasiga e'tibor beradi. Oyina.uzdagi maqolada ham Tohir Malikning ma'rifiy asarlari, xususan, "Odamiylik mulki" bilan bog'liq ravishda inson qadr-qimmati, ma'naviyat va axloq masalalari alohida tilga olinadi.

Yozuvchi asarlarida ma'naviy tanazzul asta-sekinlik bilan kechadigan ruhiy jarayon sifatida ko'rsatiladi. Inson birdaniga jinoyatchi yoki yovuz bo'lib qolmaydi. Avval kichik yolg'on, keyin manfaat, keyin qo'rquv, keyin befarqlik, keyin shafqatsizlik paydo bo'ladi. Tohir Malik ana shu jarayonni psixologik izchillik bilan ko'rsatadi. Bu jihat uning asarlarini tarbiyaviy va ma'naviy jihatdan ta'sirchan qiladi. Tohir Malik romanlarida ijobiy qahramonlar ham mutlaq mukammal tarzda emas, balki izlanayotgan, qiynalayotgan, adashishdan qo'rqayotgan insonlar sifatida tasvirlanadi. Ularning ruhiyati ham sinovlardan o'tadi. Yozuvchi odamiylikka erishish oson emasligini, vijdonli bo'lish doimiy kurash talab qilishini ko'rsatadi. Shuning uchun uning asarlarida inson psixologiyasi doimo harakatda, kurashda va tanlov jarayonida beriladi.[3] Adibning

[2] Badiiy detal Tohir Malik romanlarida psixologik taranglik va ichki kechinmani kuchaytiruvchi vosita sifatida ishlatiladi.

[3] Yozuvchi ijobiy qahramonlarni ham ruhiy sinov va axloqiy tanlov jarayonida tasvirlaydi.

psixologik tahlilida ijtimoiy ogohlantirish ruhi kuchli. U o‘quvchiga jinoyatning faqat qonunbuzarlik emas, balki ruhiy va ma’naviy halokat ekanini anglatadi. Jinoyat olamiga kirgan inson avvalo o‘z qalbini, oilasini, ishonchini, xotirjamligini va odamiyligini yo‘qotadi. Shu bois Tohir Malik asarlari o‘quvchini “jinoyat qanday sodir bo‘ldi?” degan savoldan ko‘ra “inson qanday qilib bu holga tushdi?” degan savol ustida o‘ylashga majbur qiladi.

Xulosa qilib aytganda, Tohir Malik romanlarida inson psixologiyasi murakkab, ziddiyatli va ko‘p qatlamli badiiy hodisa sifatida talqin qilinadi. Adib jinoyat, qo‘rquv, ayb, vijdon, iymon, odamiylik, xiyonat va ma’naviy tanazzul kabi masalalar orqali inson qalbining yashirin tomonlarini ochadi. Uning qahramonlari tashqi voqealar ichida harakat qilsa-da, asarning asosiy dramatizmi ko‘pincha ularning ichki dunyosida kechadi. Tohir Malik ijodining ahamiyati shundaki, u detektiv va sarguzasht unsurlaridan foydalanib, o‘zbek nasrida chuqur psixologik va ma’naviy muammolarni ko‘tara oldi. “Shaytanat”, “Alvido, bolalik”, “So‘nggi o‘q”, “Murdalar gapirmaydilar” kabi asarlarida insonning jinoyatga, yovuzlikka yoki ma’naviy halokatga olib boruvchi ruhiy yo‘llari badiiy tahlil qilinadi. Shu ma’noda Tohir Malik romanlari bugungi o‘quvchi uchun ham inson qalbini anglash, vijdon, iymon va odamiylik haqida o‘ylashga chorlovchi muhim adabiy manba bo‘lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Dilshoda, A. (2025). MUHAMMAD YUSUF IJODINING ADABIYOTIMIZDA TUTGAN O ‘RNI. Global Science Review, 1(1), 388-392.
2. Xurramovna, Q. G., & To‘raqulovna, D. M. (2025, December). “FARHOD VA SHIRIN” DOSTONIDAGI ONOMOSTIK BIRLIKLARNING BADIIY-

POETIK AHAMIYATI. In *INTERNATIONAL CONFERENCE ON SUPPORT OF MODERN SCIENCE AND INNOVATION.* (Vol. 1, No. 5, pp. 58-61).

3. Saidmuradova, S., & Madina, T. L. (2024). ALISHER NAVOIY SHE'RIYATI POETIKASI. *PEDAGOGS*, *57*(1), 147-152.
4. Farida, X., To'xtayeva, D., Murtazayeva, M., & Abdurahmonova, D. (2025). SAB'AI SAYYOR" DOSTONINING BOBLARI BO'YICHA TAVSIFI. *Shokh Articles Library*, *1*(2).
5. Mardonova Lobar Umaraliyevna. (2024). TARIXIY MANBALARDA AMIR TEMUR OBRAZINING BADIIY TALQINLARI. IMRAS, 7(6), 56–60.
6. Zafariddin Temirov, and Xujanova Nasiba. "The Triumph of Light Over Darkness." *American Journal of Research in Humanities and Social Sciences*, vol. 33, 20 Feb. 2025, pp. 34-37.